

Тенденції постмодернізму в творчості Альфреда Шнітке

Анотація. На основі семантичного аналізу творів А.Шнітке виявлено особливості втілення художнього світогляду постмодернізму у музиці композитора, чия творчість презентує авангардні пошуки радянського і пострадянського мистецтва останньої третини ХХ ст. Виявлено специфіку художнього світогляду композитора, антропологічну сутність його творчості, яка полягає у несуперечливій полярності образів, коли іронічне і фрагментарне світобачення органічно поєднується з релігійними пошуками; усвідомлення хаосу й апокаліптичності культури – зі спробою знайти опору в релігії в її різноманітних конфесійних варіантах. Така біполярність спричинена ментальною кризою тоталітарного і посттоталітарного суспільства та знайшла своє специфічне втілення в творчості А.Шнітке

Ключові слова: постмодернізм, полістилістика, моностилістика нового типу, релігійність, духовні жанри, медитативність, художній світогляд.

Abstract. Based on the semantic analysis of A. Schnittke's works, the peculiarities of the embodiment of the artistic worldview of postmodernism in the music of the composer, whose work presents the avant-garde searches of Soviet and post-Soviet art of the last third of the twentieth century. The specificity of the composer's artistic worldview, the anthropological essence of his work, which consists in the inconsistent polarity of images, when the ironic and fragmentary worldview is organically combined with religious pursuits; awareness of the chaos and apocalyptic nature of culture - in an attempt to find support in religion in its various denominations. Such bipolarity is caused by the mental crisis of totalitarian and post-totalitarian society and has found its specific embodiment in the work of A. Schnittke.

Key words: postmodernism, polystylistics, monostylistics of a new type, religiosity, spiritual genres, meditateness, artistic worldview.

Культура постмодернізму створила свій власний художній світогляд, принципи якого яскраво втілилися у музичному мистецтві. Постмодерністське прагнення до осмислення історичного досвіду, критичне ставлення до культурних авторитетів призвели в музиці до своєрідного знуцання над традицією, що проявилось у техніці полістилістики. Саме музичні твори, написані у техніці полістилістики, часто ставали своєрідними маніфестами творчих ідей композиторів, які, у прагненні зробити свою музику максимально зрозумілою для слухача, зверталися до цитування «чужого».

Досить своєрідно особливості постмодерністського мислення втілилися у творчості А.Шнітке, який став одним з тих композиторів, чия творчість на межі 1960-70-х рр. презентувала нові тенденції і віяння у тодішньому радянському мистецтві періоду брежньєвського соціалістичного «застою». На основі семантичного аналізу творів А.Шнітке автор ставить за мету розкрити особливості прояву постмодерністського мислення у творчості композитора.

Творчість А.Шнітке розкрита у дослідженнях багатьох науковців, зокрема В.Холопової [2], А.Івашкіна [4], Є.Акішиної [1], Б. Бельге [4] та багатьох інших. Проте, ми пропонуємо такий ракурс аналізу музики композитора, який дозволяє усвідомити світоглядну позицію музики А.Шнітке як митця постмодерністської доби.

Постмодернізм як особливий духовний стан епохи другої половини ХХ ст. характеризується самоусвідомленням кризового сприйняття дійсності, яке породжує відчуття відчаю, розгубленості і вичерпності буття. Західний варіант постмодернізму яскраво втілює розрив соціальних і духовних зв'язків життя та втрату моральних орієнтирів у світі, що й демонструє західноєвропейське мистецтво. Дисгармонія і деструкція стають головними характеристиками постмодерністського художнього світогляду, який бачить світ жахливим і химерним. Відсутність цілісності світу проявляється в хаотичності, фрагментарності і колажності музичного мистецтва. Спроба осмислення світу здійснюється митцями крізь фокус бачення минулих епох і культурного досвіду людства. Зовні у постмодерністських музичних творах це виражається у поєднанні контрастних стильових елементів, цитат з інших періодів мистецтва. Це привносить у музику певну хаотичність, яка, з одного боку, відображає хаос абсурдного світу, а з іншого – спробу його усвідомлення. Така певна суперечливість художнього тексту, що слугує втіленням суперечливості світу, спричинила різноманітність його інтерпретацій.

На теренах тодішнього Радянського Союзу з його тоталітарною системою мистецтво було скутим ідеологічними і стилістичними нормами псевдометоду «соціалістичного реалізму» і продовжувало рефлексувати і маніпулювати темою осмислення жертв Другої світової війни, великої перемоги радянського народу під приводом комуністичної партії, розвінчання світового зла у вигляді фашизму, побудови «світлого комуністичного майбутнього». У відшліфованих з ідеологічних позицій творах офіційних композиторів радянського режиму світ постає чітко структурованим на добро і зло, правдиве й оманливе, істинне й хибне.

І тільки окремі композитори, серед яких можна виділити так звану «російську трійцю» – А. Шнітке, Е. Денісова та С. Губайдуліну, мали сміливість у своїй творчості відійти від догм радянського мистецтва. На межі 1960-70-х рр. ці молоді митці продемонстрували, що і в тоталітарну культуру проникають принципи постмодерністського художнього світобачення.

Загальновідомо, що маніфестом полістилістики у російській музиці періоду «застою» виступає Перша симфонія (1969-1972) А. Шнітке. Вона ж виступає й маніфестом постмодерністського світогляду на теренах радянської імперії, адже у ній вперше картина світу постає не цілісною та ідеологічно структурованою, а фрагментарною, хаотичною, поданою крізь призму іронічного й скептичного світобачення. Якщо на Заході колаж на той час вже був звичною технікою, то в радянській музиці саме тут бачимо перше послідовне й семантично обґрунтоване її використання. Для самого А. Шнітке використання навмисне банального тематизму на той час не було новим, адже вже у Серенаді для п'яти інструментів (1968) він широкого використовує інтонації музичного побуту, залучивши до тематизму композиції мелодики естрадних пісень, джазу, танців (польки, вальсу, фокстроту). Подібними постають фінали обох циклів, де поєднання серйозної і побутової музики дозволяє усвідомити втрату зразками високого мистецтва художньої сутності у тогочасному суспільстві.

Загальна фабула Першої симфонії, сформульована її автором – боротьба гармонії і дисгармонії, в якій важливо віднайти істинну, змістовну, а не хибну

гармонію. Для розкриття такого «сюжету» композитор вдається і до гіпертрофованого зображення побутової сфери, і до нівелювання цінності високого мистецтва. Постмодерністське бачення абсурдності й хаотичності світу яскраво втілено у другій частині циклу, наповненій стилізаціями, алюзіями, квазіцитатами неавторських стилів побутової музики. Такий образ світу демонструє нам опозиційне до офіційного мистецтва мислення молодого митця радянської доби. Він підкріплений образами і стилістикою Другої сонати для скрипки і фортепіано (1967) і Concerto Grosso №1 (1977). Світоглядний песимізм і знецінення ідеалів з особливим щемом звучить у Концерті для альту з оркестром (1986), в якому А. Шнітке вже використовує моностилістику нового типу, побудовану на витончених алюзіях романтичної музики.

Після полістилістичного знуцання над традицією у Першій симфонії, композитор реставрує жанрову модель католицької меси у своїй Симфонії №2 (1977). У цьому циклі композитор на початку кожної частини вдається до цитування мелодії латинського градуалу.

Творчість А.Шнітке характеризується й світоглядною універсальністю, також притаманною мистецтву постмодернізму. Універсальність проявляється не лише у широкій стильовій амплітуді, але й у зверненні до жанрів різних християнських конфесій. Так, його Струнний квартет №2 (1980) базується на мелодичному матеріалі знаменних розспівів, а просякнута духом екуменізму Симфонія №4 (1984) звертається до тем іудаїстського, католицького, православного і протестантського походження. Слід звернути особливу увагу на той факт, що усі ці твори з'явилися ще в період панування радянських ідеологічних норм і не співпадали з офіційним мистецтвом імперії. Водночас, вони є свідчення того, що й частина радянських митців творила у річищі постмодерністських тенденцій, ніби пророкуючи наступні катаклізми комуністичного режиму і шукаючи шляхи компенсації психологічного стресу від руйнування звичних для радянської людини норм.

У результаті наших міркувань над втіленням тенденцій постмодернізму у творчості А.Шнітке можна погодитися з думками П. Шмельца [7] про те, що його авангардні твори були не зовсім «радянськими», але й не «антирадянськими» та про те, що одним із «маркерів» відлиги Хрущова є саме Перша симфонія композитора. Цей твір постає одним з перших на радянському просторі творів, в якому різнобічно втілюється синергетичне уявлення про світ та образ людини, схильної до плюралістичного мислення.

Розвиваючись у річищі постмодернізму, творчість А.Шнітке, з одного боку, у свій спосіб втілює типові принципи постмодернізму, а з іншого – демонструє специфіку художнього мислення посттоталітарної культури. Полістилістика, що знаходить своє різноманітне втілення, демонструє не лише ігрову сутність сучасного мистецтва та фрагментарність світобачення, але й здатна втілити полярність мислення: усвідомлення хаосу й апокаліптичності культури, з одного боку, і спробу знайти опору у релігії в її різноманітних варіантах, з іншого. Загалом, тенденції постмодернізму у музиці А.Шнітке постають наслідком ментальної кризи, яке переживало тогочасне суспільство. Воно ще й дотепер з болем прощається з наслідками радянського колоніалізму, але не завжди чітко усвідомлює вектор свого подальшого розвитку. Звідси – й постійний невтомний пошук митців, що опинилися на роздоріжжі сучасної

культури. І саме цей пошук буде й надалі викликати жвавий інтерес науковців у галузі філософії, культурології та мистецтвознавства.

Список використаних джерел:

1. Акишина Е. Семантические аспекты анализа творчества А.Шнитке: дисс.канд. искусствоведения. М., 2003. 272 с.
2. Холопова В. Композитор Альфред Шнитке. М., Аркаим, 2003. 256 с.
3. Холопова В., Чигарева Е. Альфред Шнитке. М.Сов.композитор, 1990. 350 с.
4. Belge, V. Between E. and Y: Alfred Schmitke, Popular Culture and Serious Music in Late Soviet Socialism. Euxeinos, 8(25-26), 2018. P. 107-116.
5. Ivashkin A. Alfred Schnittke. London: Phaidon Press Ltd, 1996. 242 p.
6. Lehmann, Zh. Alfred Shnittke's quest for a universal musical language in the penitential psalms (1987-88): Dissertation. Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Musical Arts in Music with a concentration in Choral Music in the Graduate College of the University of Illinois at Urbana-Champaign Urbana, Illinois, 2018. 159 p.
7. Schmelz, Peter J. (2009) Such Freedom, if Only Musical: Unofficial Soviet Music during the Thaw. New York: Oxford University Press, 392 p.